

Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme

Approaching To Struggle Against Poverty From The Point Of View Of Human Rights: An Evaluation Based On The Capability Approach Of Amartya Sen

Banu Metin, Gazi Üniversitesi, banumetin@gazi.edu.tr

Öz: Yoksullukla mücadele konusu ağırlıklı olarak 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası alanda yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bu süreçte şüphesiz 1980'li yıllardan itibaren Dünya Bankası ve IMF öncülüğünde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde uygulanan yapısal uyum politikalarının yoksulluk sorunu açısından yarattığı olumsuzluklar etkili olmuştur. Yapısal uyum politikaları sürecinde yoksulluk sorununun ekonomik büyümeyle birlikte çözümlenebilecek bir sorun olarak görülmesi, yoksullukla mücadele ve kalkınma konularının ekonomik büyüme merkezli ve gelir odaklı olduğunu göstermektedir. Bu makalede, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren öne çıkan insan hakları ile kalkınma ve yoksulluk söylemleri arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekilmektedir. Yoksullukla mücadeleye egemen bakış açısından farklı bir yaklaşım olarak insan hakları açısından yaklaşılmasının arka planı, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmektedir. Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, yoksulluğu temel kapasitelerden yoksunluk olarak ele almakta ve gelir dışındaki (non-income) değişkenlere odaklanmaktadır. Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı üzerine inşa edilen ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilen insani gelişme ve insani yoksulluk kavramsallaştırması ise yoksulluk ve insan hakları söylemlerinin birbirine yaklaşmasında etkili olmuştur. Amartya Sen, temel özgürlüklerin ve insan hakları anlayışının iktisadi analizlerde yer almasının kritik bir öneme sahip olduğu konusunda uluslararası gündemin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Yoksullukla mücadelenin insan hakları eksenli bir yaklaşımla ele alınması, hem yoksulluğun mahiyetinin daha iyi anlaşılmasına neden olabilecek hem de yoksullukla mücadelenin meşru bir temele dayanan daha elverişli politika araçlarıyla gerçekleştirilebilmesine olanak tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Kapasite Yaklaşımı, İnsani Gelişme, İnsan Hakları, Yoksullukla Mücadele

Abstract: The issue of struggle against poverty has been discussed intensively in the international arena especially from the beginning of 1990s. In this period, it is unquestionable that the problems arisen from the structural adjustment policies applied in developing and underdeveloped countries from the 1980s have negative effects on poverty. In the period of structural adjustment, the view dealing poverty as a problem which could be solved with the rise of economic growth shows that the issues of development and struggle against poverty is growth-centered and income-focused. In this paper, the convergence between the human rights and poverty discourses which has become widespread from the 1990s is drawn attention as a different paradigm to fight against poverty. The background of the approach to struggle against poverty from the point of view of human rights is analyzed in the framework of capability approach developed by Amartya Sen. In his capability approach, Amartya Sen deals with poverty as the deprivations of basic capabilities and he focuses on the non-income variables. The concepts of human development and human poverty built upon the capability approach of Amartya Sen and developed by UNDP have been effective for the convergence of the issues of poverty and human rights. With his research agenda, Amartya Sen has succeeded in drawing international attention on the critical importance of fundamental freedoms and human rights for economic analysis. Approaching to struggle against poverty from the point of view of human rights will contribute both to being well understood of the nature of poverty and to the implementation of the effective policy instruments based on justifiable reasons for the struggle against poverty.

Keywords: Poverty, Capability Approach, Human Development, Human Rights, Struggle against Poverty

1. GİRİŞ

Yoksulluk tarafından meydan okunan en temel insan hakkı, yaşam hakkıdır. 2015 yılına çok az bir zaman kala, Binyıl Kalkınma Hedeflerinden bir kısmına ulaşılmış, bir kısmı da ulaşılma aşamasındadır. Ancak, yoksulluk, pek çok alanda, özellikle dünyanın en az gelişmiş bölgelerinde ciddi bir sorun olma özelliğini korumaktadır.

Gelişmekte olan bölgelerde, günde 1,25 \$'ın altında yaşayan insanların oranı 1990'da % 47 iken, 2010 yılında %22'ye gerilemiştir. Günde 1,25 \$ seviyesinde aşırı yoksulluk içerisinde yaşayan insanların oranı küresel düzeyde yarı yarıya azalmıştır. 1990 yılına göre 2010 yılında yaklaşık 700 milyon daha az insan aşırı yoksulluk koşullarında yaşamını sürdürmektedir. Güvenilir içme suyu kaynaklarına erişimi bulunan küresel nüfusun oranı 1990 yılında %76 iken, bu oran 2010 yılında %89'a ulaşmıştır. 2000 ve 2010 yılları arasında sıtmadan kaynaklanan ölümler küresel olarak %25'ten daha fazla bir oranda gerileme göstermiştir. Dünya genelinde yetersiz beslenen insanların oranı 1990-1992 arasında % 23,2 iken, 2010-2012 arasında %14,9'a gerilemiştir. Mevcut çabalar dâhilinde, açlık çeken insanların oranını 2015 yılına kadar yarı yarıya azaltma hedefi ulaşılabilir görünmektedir. (United Nations, 2013: 4).

Yukarıda belirtilen olumlu gelişmelere rağmen, birçok alanda yoksulluk konusunda ciddi sıkıntılar varlığını sürdürmektedir. Dünya genelinde, beş yaşın altında çocuk ölümleri %41 oranında gerileme göstermiştir. 1990 yılında her 1000 canlı doğumda 87 ölüm gerçekleşirken, 2011 yılında bu rakam 51'e gerilemiştir. Buna rağmen, 2015 yılı hedefleri arasında yer alan çocuk ölümlerinin üçte iki oranında azaltılması için daha hızlı bir ilerlemenin kaydedilmesi gerekmektedir. Çocuk ölümleri dünyanın en yoksul bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Küresel ölçekte, beş yaş altındaki yaklaşık her altı çocuktan biri yetersiz beslenmektedir. Birçok durumda anne ölümü önlenemez olmasına rağmen bu alandaki ilerleme de yeterli düzeyde değildir. Hala, milyonlarca çocuk temel eğitim hakkından yoksundur. 2000 ve 2011 yılları arasında okul dışında kalan çocukların oranı 102 milyondan 52 milyona gerilemiştir. Ancak, zaman içerisinde azalma yönündeki eğilimin yavaşladığı görülmektedir. Bu gelişme 2015 yılına kadar evrensel temel eğitim hedefine ulaşamayacağı anlamına gelmektedir. 2012 yılında gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan net yardım harcamaları toplam 126 milyar \$'dır. Bu rakam, 2011 yılı rakamları ile reel anlamda karşılaştırıldığında %4'lük bir azalmaya işaret etmektedir. Şüphesiz, bu durum en az gelişmiş ülkeleri ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir (United Nations, 2013: 5). Yoksulluk, özellikle, Alt-Sahra Afrika ve Güney Asya'da yaygın bir sorun olarak varlığını korumaktadır. Küresel düzeyde önemli bir ilerleme kaydedilmesine rağmen dünyada hala 1,2 milyar insan aşırı yoksulluk içerisinde yaşamaya devam etmektedir (United Nations, 2013: 7).

Son yıllarda kalkınmanın çok önemli hedeflerinden biri olarak yoksulluğun sona erdirilmesi üzerinde uluslararası toplumda geniş bir uzlaşma ortaya çıkmıştır. Bu uzlaşma, 2000 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi'nde (UN Millennium Declaration) Binyıl Kalkınma Hedefleri olarak bilinen küresel hedeflerin belirlenmesiyle somut bir nitelik kazanmıştır. Aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, herkes için evrensel temel eğitimin sağlanması, cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve kalkınma için küresel bir ortaklık kurulması, Bildirge'de 2015 yılına kadar ulaşılması gereken hedefler olarak belirlenmiştir.

Daha önceki on yıllarda, uluslararası kalkınma hedefleri bu kadar net tanımlanmadığı gibi yoksulluğa ve yoksullara da odaklanmamıştı. Dünya genelinde yaygın bir yoksulluk sorunu ile ilgili kaygılar, 1950'lerden bu yana kalkınmayı uluslararası gündemde tutmak için temel faktör olmasına rağmen, bu konudaki politika ve stratejiler 1960'larda ve 1970'lerde altyapı yatırımları, beşeri sermaye ve sanayi temelinde şekillenen ekonomik amaçlar tarafından yönetilmiştir. Söz konusu politikalara 1980'lerde ve 1990'larda ekonomik liberalizasyon temelinde, 1990'lardan sonra ise kurumsal ve idari reformlarla yön verilmiştir. Sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler başta olmak üzere çeşitli toplumsal ve siyasi aktörler yoksulluğun ve kalkınmanın insani boyutunun ihmal edilmesinden dolayı ulusal ve uluslararası stratejileri sürekli olarak eleştirmişlerdir (Fukuda-Parr and Hulme, 2011: 17). Uluslararası kalkınma gündeminde, yoksulluğun sadece gelir yetersizliği temelinde değil, temel insani kapasitelerden yoksunluk bağlamında daha geniş bir bakış açısıyla tartışılmasında, özellikle 1990'lı yıllardan günümüze yoğun bir biçimde kalkınma politikası gündemini etkileyen Amartya Sen'in kapasite (capability) yaklaşımı merkezi bir rol oynamıştır.

Amartya Sen, temel özgürlüklerin ve insan hakları anlayışının iktisadi analizlerde yer almasının kritik bir öneme sahip olduğu konusunda uluslararası gündemin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Geçmişte, temel özgürlükler ve insan hakları düşüncesi teorik ve uygulamalı iktisatta genellikle ihmal edilmiştir. Nitekim refah ekonomisindeki standart çerçeve, rekabetçi piyasa ekonomisine dayalı sonuçların verimliliğini ve adilliğini fayda açısından değerlendirirken; iktisattaki hâkim yaklaşım, ekonomik süreçlerin ve düzenlemelerin yeterliliğini gelir artışı açısından değerlendirmektedir. Dolayısıyla da temel özgürlüklerin ve insan haklarının sahip olduğu değeri belirgin bir biçimde kabul etmemektedir. Buna karşın, Sen, yeni bir sorgulama alanı açarak ve bu kaygıları hesaba katan yeni paradigma ve yaklaşımların gelişimine öncülük ederek, temel özgürlükleri ve insan haklarını dikkate almada başarısız olan standart çerçevenin geniş kapsamlı bir eleştirisini ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında Amartya Sen, ekonomik analizlerde münhasıran gelir, büyüme ve faydaya yönelik kaygılardan uzaklaşıp insan haklarına odaklanan değişkenlere yönelerek önemli bir paradigma değişimine katkıda bulunmuştur (Vizard, 2005: 27).

Bu çalışmada, yoksullukla mücadeleye insan hakları açısından yaklaşılmasının arka planı, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmektedir. Kapasite yaklaşımı, yoksulluk ile insan hakları söylemlerinin birbirlerine yaklaşmasında oynadığı rol bağlamında ele alınmaktadır. Nitekim kapasite yaklaşımı, Birleşmiş Milletler tarafından 1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarında yer verilen insani gelişme yaklaşımının teorik altyapısını oluşturmaktadır. İnsani gelişme ve insan hakları yaklaşımları ise yoksulluk sorununa, temel kapasitelerin ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi bağlamında ortak bir pencereden bakmaktadır. Özellikle, 1986 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Kalkınma Hakkı Bildirgesi'nde, kalkınma hakkının gerçekleştirilmesinde eğitim, sağlık, gıda ve konut gibi temel kaynaklara erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasının altı çizilmektedir. Bildirge'nin birinci maddesinde, bütün insanların ve halkların, insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam anlamıyla gerçekleştirilebileceği bir kalkınma sürecine katılma ve katkıda bulunma hakkına sahip olmalarına dayanarak kalkınma hakkının vazgeçilemez bir insan hakkı olduğu belirtilmektedir (United Nations Declaration on the Right to Development, md.8).

2. Yoksulluk ve Kapasite Yaklaşımı

Yoksulluğun kavramsallaştırılmasına yönelik çalışmalar incelendiğinde, yoksulluğun farklı yönlerine işaret eden kavramların geliştirildiğine tanık olunmaktadır. Yoksulluğun ne olduğuna ya da kimlerin yoksul olduğuna ilişkin tartışmaların Adam Smith'e kadar uzandığı ve zaman içinde, yoksulluğun, sadece yaşamı asgari düzeyde idame ettirmek için gerekli olan gelirden yoksun olma hali anlamında mutlak yoksulluk kavramı ile açıklanamayacağına ilişkin tartışmaların ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir.

Yoksulluk konusunda yaygın biçimde kullanılan kavramsal çerçeve, yoksulluğun mutlak ve görelî ayrımı bağlamında ortaya çıkmıştır. Mutlak yoksulluk kavramının tanımlanması insanların yaşamlarını sürdürebilmek için neye ihtiyaç duyduklarının belirlenmesini gerektirmektedir. Mutlak yoksulluk kavramı, beslenme, barınma ve giyinme gibi fizyolojik ihtiyaçlara dayalı asgari bir yaşam standardı tanımlamanın mümkün olduğunu varsaymaktadır (Oppenheim, Harker, 1996: 7). 1889'da Charles Booth ve 1901'de Seebohm Rowntree'nin çalışmalarıyla ilişkilendirilen ve asgari geçim düşüncesine dayanan mutlak yoksulluk kavramı karşısında görelî yoksulluk kavramını güçlü biçimde savunan Peter Townsend, mutlak yoksulluk kavramsallaştırmasına çeşitli açılardan itiraz etmektedir. Townsend'in temel tezi, hem yoksulluk hem de asgari geçim kavramlarının görelî kavramlar olduğu ve sadece belirli bir zamanda belirli bir toplumun mensupları tarafından kullanılan maddî ve manevî kaynaklarla ilişkili olarak tanımlanabileceğidir (Townsend, 1962: 210). Townsend'e göre yapılan hatalardan biri, dikkatleri büyük ölçüde fiziksel yeterliliğin korunması üzerinde odaklamak ve zımnen bireylerin fiziksel yeterliliğinin onların psikolojik durumları ve toplumun düzeni ve yapısından ayrı tutulabileceğini varsaymaktır. Townsend'e göre yoksulluk statik değil, dinamik bir kavramdır. Toplumun kendisi sürekli olarak değişmekte ve mensupları üzerine yeni yükümlülükler getirmektedir. İnsan karmaşık ilişkiler ağı içinde sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla da yoksulluk, insanın içinde yaşadığı toplumun mevcut kaynaklarına, yapısına ve yaşam standartlarına dayalı olarak belirlenen ortalama yaşam düzeyinin gerisinde olma hali olarak tanımlanmalıdır (Townsend, 1962: 219).

Görelî yoksulluk kavramı asgari geçim düşüncesine dayanan mutlak yoksulluk kavramına yönelik itirazlar sonucunda geliştirilmiş olmakla birlikte, bu tanım da sorunsuz değildir. Jo Roll'un iddia ettiği gibi, açlıktan ölümlerin olduğu ve yaşam standartlarının ülke genelinde düşük olduğu bir toplumda görelî yoksulluk tanımı yoksulluğun varlığını inkâr edecektir (Oppenheim, Harker, 1996: 11). Zira böyle bir toplumda hemen herkesin yaşam standardı oldukça düşük düzeydedir ve ortalama yaşam standardının gerisinde kalan insanlar diğer insanlardan ayırt edilememektedir. Yoksulluğun mutlak ve görelî anlamda kavramsallaştırılması konusunda uygulamalı araştırmaların ortaya koyduğu tespitler burada önem kazanmaktadır. Buna göre, kişi başına gelirin düşük ve yoksulluğun yüksek düzeylerde yaşandığı ülkelerde mutlak yoksulluk öncelikli bir öneme sahiptir. Buna karşın, dünyanın daha yüksek düzeylerde yaşam koşullarına ulaşılan yerlerinde ise mutlak yoksulluğun giderek kabul edilemez olduğu görülmektedir (MacPherson, Silburn, 1998: 1). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk konuları büyük ölçüde açlık, okur-yazar olmama, salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin ya da güvenilir suyun eksikliği gibi hususları içermektedir. Ancak bu yoksunluklar, açlığın çok sınırlı düzeyde görüldüğü, neredeyse herkesin okur-yazar olduğu, salgın hastalıkların kontrol altına alındığı, sağlık hizmetlerinin standart biçimde yaygın olduğu ve güvenilir suya erişim sorununun olmadığı gelişmiş ülkelerde yaygın olmayabilir. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde yoksulluk çalışmalarının gelir ve fırsatların dağılımı, sosyal dışlanma ya da toplumsal yaşamda yer alamama gibi farklı alanlarda yoğunlaşması şaşırtıcı değildir (Anand, Sen, 1997: 6). Mutlak ve görelî yoksulluk kavramlarının dışında, Amartya Sen'in yoksulluk sorunu, kapasitelerden yoksunluk şeklinde farklı bir bakış açısıyla yaklaşması, yoksullukla ilgili kavramsal çerçevenin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi, günümüzde yoksullukla mücadele konusuna insan hakları açısından yaklaşılmasında da etkili olmuştur.

Yoksulluk ve kalkınma alanında ilgili literatüre önemli katkılarda bulunan iktisatçılardan biri olan Amartya Sen, 1980'li yıllardan itibaren yaptığı çalışmalarda yoksulluk sorununa kapasite yoksunluğu bağlamında farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Amartya Sen'in kalkınma ve yoksulluk sorununa yaklaşımı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporunda tanımlanan insani gelişme kavramının da teorik altyapısını oluşturmaktadır. Söz konusu kavram, insani gelişmenin önemli bileşenleri olarak başta eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim olmak üzere gelir dışındaki unsurlara vurgu yapmaktadır. Zira bu hizmetlere erişim kişilerin kapasitelerine katkıda bulunmaktadır.

Amartya Sen, yoksulluğun tüketim maddelerinden çok kapasiteler aracılığı ile tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir. Kapasite yaklaşımı, Sen'e göre, yaşam standardı düşüncesine en yakın olanıdır. Yoksulluğun kavramsallaştırılması noktasında bir metaya sahip olmak ya da olmamak doğru bir bakış açısı değildir. Çünkü bu yaklaşım, bize kişinin söz konusu meta ile ne yapabileceği hakkında bir fikir vermez. Örneğin, engelli bir bireyle engelli olmayan bir bireyin bisiklete sahip olmaları durumunda, engelli birey bisiklet kullanamıyorsa, bisikletin ilgili bireylerin yaşam standardına yaptığı katkıyı aynı şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle, yaşam standardını oluşturan unsur bir meta ya da onun özellikleri değil, o metayı ya da sahip olduğu özellikleri kullanarak bir şeyler yapabilmektir (Sen, 1983: 160). Sen, bu durumu kapasite olarak ifade etmektedir ve yoksulluğu kapasitelerden yoksunluk bağlamında geniş bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Kapasite yaklaşımını kalkınma anlayışının merkezine yerleştiren Amartya Sen'e göre, kalkınma, insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişletme sürecidir. Bu yaklaşımda özgürlüklere odaklanmakla, kalkınmayı GSMH'nin büyümesiyle, bireysel gelirlerdeki artışla, sanayileşmeyle, teknolojik ilerlemeyle ya da toplumsal modernleşmeyle özdeşleştiren kalkınma anlayışının ötesine geçilmektedir. GSMH'nin ya da bireysel gelirlerin artması, sanayileşme, teknolojik ilerleme ya da toplumsal modernleşme bir toplumda yaşayan insanların özgürlük alanlarını genişletme aracı olarak elbette çok önemlidir, ancak özgürlükler başka etkilere de bağlıdır (Sen, 2004a: 17, 18). Kalkınmaya kapasite merkezli bakış açısı, değer verdiğimiz özgürlükleri genişletmenin sadece yaşamımızı daha zengin ve daha engelsiz bir hale getirmekle kalmayacağını, aynı zamanda kendi irademizi kullanarak ve içinde yaşadığımız dünya ile etkileşimde bulunarak daha bütünsel anlamda sosyal kişiler olmamızı sağlayacağını öne sürmektedir (Sen, 2004a: 29). Kapasite, çeşitli eylem kombinasyonlarına sahip olabilme fırsatına odaklanmaktadır ve kişi bu fırsattan yararlanma ya da yararlanmama konusunda özgürdür. Dolayısıyla kapasite, kişinin içlerinden birini seçebileceği alternatif eylem kombinasyonlarını yansıtmaktadır. Amartya Sen, dünyadaki birçok yoksulluk halinin, yoksulluk durumundan kaçma özgürlüğünün olmamasından kaynaklandığını belirtmektedir (Sen, 2005: 155).

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, insan yaşamını, insanların yapmaya ve olmaya (doings and beings) değer verdikleri şeylerin- Amartya Sen bunu işlevler (functionings) olarak adlandırmaktadır- bir bütünü olarak görmektedir. Kapasiteler, bir insanın farklı yaşam biçimleri arasında tercihte bulunabilme özgürlüğünü yansıtmaktadır. Kapasite yaklaşımı, insan yaşamının kalitesini kapasitelerin işleve dönüşmesi fikriyle ilişkilendirmektedir. Amartya Sen, bu düşüncenin köklerini, Adam Smith, Karl Marx hatta Aristoteles'e kadar götürmektedir (Sen, 1989: 43). Eğer yaşam, insanların yapmaya ve olmaya değer verdikleri şeylerin bir bütünü olarak görülürse yaşam kalitesinin değerlendirilmesi de bu işlevlerin ve işlevlere dönüşecek kapasitelerin değerlendirilmesi anlamına gelecektir. Bu değerlendirme, sadece alınıp satılan şeylere, bir diğer ifadeyle metalara ya da gelirlere odaklanarak gerçekleştirilemez. İnsan yaşamındaki çeşitli işlevlerin öneminin değerlendirilmesini gerektirir. Bu kapsamda yer alan işlevler, hastalık ve ölümlerden kaçınma, yeterli düzeyde beslenme gibi temel işlevlerden öz saygının kazanılması, toplumsal yaşama katılım, toplumda utanç duymadan var olabilme gibi daha karmaşık işlevlere değişiklik göstermektedir (Sen, 1989: 44).

Amartya Sen'in yaklaşımında, düşük gelirin yoksulluğun başlıca nedenlerinden biri olduğu görüşü reddedilmemektedir. Sen, yoksulluğu düşük gelir düzeyinden çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görmeyi geçerli sebepleri olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, temel kapasitelerden yoksunluk, erken ölümlerde, yetersiz beslenmede, süregelen hastalıklarda, okuryazarlık oranının düşüklüğünde ve diğer olumsuz yaşam standartlarında yansıma bulabilir. Örneğin, bazı toplumlarda, özellikle Güney ve Batı Asya, Kuzey Afrika ve Çin'de kadın ölüm oranlarının yüksekliğinden kaynaklanan "kayıp kadınlar" olarak adlandırılan olgunun, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda bize çok fazla bilgi vermeyen gelir düşüklüğünden ziyade, tıbbi bilgiler ışığında ve toplumsal arka plan temelinde çözümlenmesi gerekmektedir (Sen, 2004a: 36). Bu bağlamda, temel kapasitelerden yoksunlukta düşük gelir önemli bir arka plan oluşturmakla birlikte, gelir ile kapasiteler arasındaki ilişkide yaş, hastalık, engellilik, toplumsal cinsiyet, toplumsal roller, yerleşim yerinin özellikleri gibi pek çok başka faktörün de etkisi bulunmaktadır. Gelir yetersizliğine ek olarak, gelirin kapasitelerle dönüştürülmesinde sahip olunan dezavantajlar, yoksulluğun bir kapasite yoksunluğu olarak kavranmasının önemini ortaya koymaktadır (Sen, 2004a: 127, 129). Gelirin temel kapasitelere dönüştürülmesi, bireyler ve aynı zamanda farklı toplumlar arasında büyük ölçüde değişiklik gösterebilir. Böylece, asgari kabul edilebilir temel kapasitelere ulaşabilmek, farklı düzeylerde asgari gelirlere eşlik edebilir. Yoksulluğa, kişiler arasında değişkenlik göstermeyen bir gelir yoksulluğu sınırının belirlenmesine dayalı gelir odaklı bakış açısı, yoksulluğun tanımlanmasında ve değerlendirilmesinde yanıltıcı olabilir (Sen, 2007: 280).

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımının yoksulluk çözümlemesindeki etkisi, dikkati, gelir başta olmak üzere çeşitli araçlardan insanların ulaşmak istedikleri amaçlara ve dolayısıyla bu amaçlara ulaşabilmek için gerekli olan özgürlüklere yönelerek, yoksulluğun ve yoksunluğun doğasına ve nedenlerine ilişkin anlayışı güçlendirmektedir (Sen, 2004a: 131).

3. İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk

İnsani Gelişme kavramı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında, İnsani Gelişme Kavramı ve Ölçümü başlığıyla yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda tanımlanmaktadır. Bu Raporda, insanların bir milletin gerçek zenginliği olduğu belirtilmektedir. İnsani gelişme, insanların tercihte bulunabilecekleri özgürlük alanlarının genişletilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. İnsanların tercihte bulunabilecekleri özgürlük alanları zaman içerisinde değişiklik gösterebilir. Ancak, bütün kalkınma düzeylerinde geçerli olan üç temel tercihten söz etmek mümkündür. Bunlar, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgiye sahip olmak ve düzgün bir yaşam standardı için gerekli olan kaynaklara erişebilmektir. Eğer bu tercihler ulaşılabilir olmazsa, diğer fırsatlarla ulaşmak da mümkün olmayacaktır (UNDP, 1990: 9).

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı, refah ve kalkınma ekonomisindeki mevcut teorik çerçeveye eleştirel bağlamda önemli bir katkı sağlamıştır. 1980'lerde Amartya Sen'in yaşam kalitesi, yoksulluk ve eşitsizlikle ilgili

bir dizi yayınında geliştirilen kapasite yaklaşımı, faydacılığın ve daha genel anlamda ana akım refah ekonomisinin tutarlı bir eleştirisini öne sürmektedir (Fukuda-Parr, 2011a: 123). Kalkınma düşüncesinin ana akım bölümü, kalkınmayı ekonomik dönüşümün, sosyal modernizasyonun ve teknolojik ilerlemenin doğrusal bir süreci olarak kavramsallaştırmaktadır. Refahın gelişmesi nihai hedef olsa da bu amaca ulaşmak için ekonomik büyümenin sadece gerekli değil, aynı zamanda yeterli bir koşul olduğu varsayılmaktadır (Fukuda-Parr, 2011a: 124). Yoksullukla mücadelede, uluslararası düzeyde hâkim yaklaşımın ekonomik büyüme merkezli olması, 1980’li yıllarda Dünya Bankası ve IMF tarafından uygulanan yapısal uyum politikalarının makro ekonomik değişkenlere odaklanmasında da yansıma bulmaktadır.

1950’lerdeki orijininin bu yana, bu ana akım yaklaşım pek çok açıdan eleştirilmektedir. Bu konudaki literatür iki bölümde gruplanabilir. İki heterodoks ekonomik eleştiridir ki, küresel ekonomik sistemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşit olmayan güç ilişkilerini kalkınmanın önündeki başlıca engel olarak görmektedir. Kalkınma düşüncesinin ikinci eleştirel bölümü yoksulluk ve insani kaygıları merkezine almaktadır. İnsani gelişme ve kapasite yaklaşımı da bu kapsamda değerlendirilmektedir (Fukuda-Parr, 2011a: 125, 126).

1990 yılından itibaren her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporları Amartya Sen’in kapasite yaklaşımını günümüz kalkınma sorunlarını analiz ederken kavramsal bir çerçeve olarak kullanmaktadır. Yayınlandığı ilk yıllarda İnsani Gelişme Raporlarında kamu harcamalarından eğitime ve sağlığa ayrılan payların artması bağlamında kamusal hizmetlerin önemine vurgu yapılırken, zaman içerisinde bu raporlarda, cinsiyet eşitsizlikleri, yoksulluğun azaltılması, küreselleşme, insan hakları, demokrasinin güçlendirilmesi, iklim değişiklikleri ile mücadele, sürdürülebilir kalkınma gibi birçok alanda politika tercihlerini belirleyen insani gelişme temelli bir kalkınma paradigması geliştirilmiştir (Fukuda-Parr, 2003a: 301, 302).

İnsani Gelişme Raporları yayınlandığı ilk yıllardan itibaren dünya ölçeğinde önemli bir ilgi görmüştür. Özellikle, yeni fikirlerin hak ettikleri ilgiyi görmelerinin çoğu zaman on yılları hatta yüzyılları aldığı hızla değişen bir dünyada, İnsani Gelişme Raporları bu ilgiyi nasıl hak etmiştir? Sorusu gündeme gelmektedir. Sen’in de belirttiği gibi, bu ilginin önemli nedenlerinden biri kalkınmanın değerlendirilmesinde insani gelişme kavramının kapasiteler temelinde çoğulcu bir yaklaşım getirmesidir. Kapsayıcı bir çerçeve içerisinde farklı yoksunlukların bir arada değerlendirilmesi ve gelişen ve değişen koşullar bağlamında kalkınma alanındaki farklı sorun alanlarının raporlarda yansıma bulması bu noktada önemlidir (Sen, 2000: 18). Ayrıca, insani gelişme yaklaşımının gördüğü ilginin ardındaki önemli bir neden de teorik düzeyde yapılan araştırmalar ve akademik tartışmalarla politikalar arasındaki açığı kapatan bir işleve sahip olmasıdır. İnsani gelişme yaklaşımı ve insani gelişmenin ölçülmesinde kullanılan İnsani Gelişme Endeksi kalkınma politikasıyla yakından ilişkilidir (Mcneill, 2007: 7).

İnsani gelişme yaklaşımı, beşeri sermayenin oluşumu ve insan kaynaklarının gelişimi teorileri ile karşılaştırıldığında bazı hususların vurgulanması gerekir. Her şeyden önce, beşeri sermayenin oluşumu ve insan kaynaklarının gelişimi teorilerinde insanlar ekonomik büyümenin sağlanmasında daha çok bir araç olarak değerlendirilmektedir. İnsani gelişme yaklaşımı, eğitime ve sağlığa yapılan yatırımları insan yaşamı için sahip olunması gereken gerçek bir asli değer olarak görmektedir. Beşeri sermayenin oluşumu ve insan kaynaklarının gelişimi yaklaşımları ise daha çok, eğitim ve sağlığın üretkenliği nasıl geliştireceği ve ekonomik büyümenin artırılması için ne kadar önemli bir değere sahip olduğuna vurgu yapmaktadır (Fukuda-Parr, 2003b: 118).

Günümüzde pek çok ülkenin karşı karşıya olduğu zorluklar bağlamında genel bir insani gelişme gündeminin beş unsurundan bahsedilebilir. Bu konular birçok Birleşmiş Milletler belgesinde ve sözleşmesinde yansıtıldığı için “New York Konsensüsü” olarak da adlandırılmaktadır:

1. Eğitim ve sağlık olanaklarını genişletmek amacı ile birlikte “sosyal kalkınmaya” öncelik vermek,
2. İnsani gelişmenin pek çok boyutu için kaynak yaratan ekonomik büyüme,
3. İnsanların daha büyük kolektif temsiliyet, katılımcılık ve otonomi ile birlikte özgürlük ve insanlık onuru içinde yaşayabilmeleri için insan haklarını güvence altına alan siyasi ve sosyal reformlar (Fukuda-Parr, 2003a: 310),
4. Yukarıdaki üç unsorda bütün bireyleri gözetken bir endişe ile hareket edilerek eşitliğe vurgu yapılması, bu bağlamda, kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması, haksızlığa uğramış olanlara ve menfaatleri kamu politikasında sıkça ihmal edilen yoksullara yönelik bir ilginin desteklenmesi,
5. Yoksul ülkelerin küresel piyasalara, teknolojiye ve bilgiye ulaşmalarına yardımcı olan bir ekonomik ortam yaratan küresel düzeyde politika ve kurumsal reformlar (Fukuda-Parr, 2003a: 312)

1997 İnsani Gelişme Raporu, yoksulluğu ortadan kaldırma sorununu insani gelişme yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir. Rapor, yoksulluğu, kabul edilebilir bir yaşam sürmek için gerekli fırsatlardan ve tercihlerden yoksunluk olarak ele almaktadır. (UNDP, 1997: 2). Yoksulluk sadece yetersiz gelir temelinde değil, gelir dışındaki boyutları ile de ele alınması gereken bir konudur. Raporda 1,3 milyar insanın günde 1 \$’ın altında bir gelirle yaşamını sürdürdüğü belirtilirken aynı derecede önemli diğer ihtiyaçlara da dikkat çekilmektedir. Dünyada neredeyse 1 milyar insanın okuma yazma bilmediği, 1 milyardan daha fazla insanın güvenli suya erişiminin olmadığı, 840 milyon insanın da gıda güvencesizliği sorunuyla karşı karşıya olduğu belirtilmektedir. Büyük bir kısmı Alt-Sahra Afrika’da olan az gelişmiş ülkelerdeki insanların yaklaşık üçte birinin 40 yaşına varmasının beklenmediği ifade edilmektedir. Bu verilerden hareketle, Raporda geliştirilen

İnsani Yoksulluk Endeksi, yoksulluğun temel boyutlarını kapsamına almaktadır. Yoksulluğu gelire ölçmek yerine, yoksulluğun en temel boyutlarının göstergelerini kullanmaktadır. Kısa yaşam süresi, temel eğitimden yoksunluk ve kamusal ve özel kaynaklara erişimden yoksunluk. Bütün ölçütlerde olduğu gibi İnsani Yoksulluk Endeksinin de veri ve kavram anlamında zayıf yönleri bulunmaktadır. İnsani yoksulluğu bütünüyle yansıtmamasına rağmen İnsani Yoksulluk Endeksi yoksulluğun ölçülmesinde önemli bir katkı sunmaktadır (UNDP, 1997: 5).

4. Yoksullukla Mücadele

Yoksullukla mücadele konusu, yoksulluğun kaynağındaki nedenlere, yoksulluğun kısa vadeli/geçici ya da uzun vadeli/yapısal bir sorun olmasına bağlı olarak farklı zaman dilimlerine göre ve farklı düzeylerde ele alınması gereken çok boyutlu bir konudur. Şüphesiz, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, siyasi yaklaşımları, refah sistemleri, uyguladıkları ekonomik ve sosyal politikalar yoksulluk sorunu ile mücadelede alacakları konum üzerinde etkili olmaktadır. Her ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi dinamiklerine göre yoksulluğun kaynağındaki nedenlerin farklılık gösterebileceğini kabul etmemize rağmen, söz konusu sorunun 1990'lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde uluslararası gündemi meşgul etmesi, küresel ölçekte ulaştığı boyut bağlamında değerlendirilmelidir. Şüphesiz bu gelişmelerde, 1980'li yıllardan itibaren pek çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede uygulanan ve neoliberal ekonomi politikaları ekseninde şekillenen yapısal uyum politikalarının ilgili ülkelerin ekonomik ve sosyal göstergeleri üzerinde yarattığı tahribatın etkisi büyüktür.

1980'li yılların başında, borç krizini aşmak ve ödemeler dengesi sorunlarını çözmek için mücadele eden Latin Amerika ülkelerinin içinde bulunduğu zorlu koşullara cevap vermek amacıyla geliştirilen yapısal uyum politikaları, 1980'li ve 1990'lı yıllardaki uygulamalara hâkim olan "Washington Uzlaşması" olarak kurumsallaştırılmıştır. Washington Uzlaşması teriminin mimarı ekonomist John Williamson'a göre, Washington Uzlaşması makroekonomik ihtiyatlılık, dış uyum ve iç serbestlikten yanadır. Bununla birlikte, Washington Uzlaşması'nın daha kapsayıcı bir tanımı, hükümetin ekonomiye asgari müdahalesi, devlet sübvansiyonlarının kaldırılması, ticari serbestlik, mali disiplin, faiz oranlarının serbest bırakılması, devlet sahipliğindeki kuruluşların özelleştirilmesi, bağımsız merkez bankaları gibi diğer önemli politikaları da içermektedir. Birçok gelişmekte olan ülkede yapısal uyum politikaları aracılığıyla uygulanan Washington Uzlaşması, 1980'lerin ortalarında Dünya Bankasının standart politika aracı haline gelmiştir. Yapısal uyum politikalarının merkezinde yer alan başlıca iki amaçtan ilki, makroekonomik düzeyde, istikrar politikalarının kısa dönemde enflasyonun, ödemeler dengesi ve bütçe açıklarının kontrol altına alınmasını garanti edeceğinin düşünülmesidir. İkincisi ise mikro ekonomik düzeyde kaynakların küresel piyasalardan gelen işaretlerle uyumlu olarak dağıtılması aracılığıyla uzun dönem verimlilik kazanımlarına ulaşılmasıdır (Ruckert, 2006: 43). Ekonomik anlamda yeterli derinliğe sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler, yapısal uyum politikalarının uygulanması ile sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Ekonomik krizlerin yarattığı olumsuzluklar, ilgili ülkelerde yoksulluk oranlarının önemli ölçüde artmasında etkili olmuştur. Söz konusu gelişmelerle bağlantılı olarak, yoksullukla mücadele uluslararası alanda Birleşmiş Milletler ve bizatihi yapısal uyum politikalarının uygulayıcılarından biri olan Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporlarda kapsamlı bir şekilde yer almaya başlamıştır.

UNDP (Birleşmiş Milletler bünyesindeki Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), 1990 yılından itibaren yayınlamaya başladığı İnsani Gelişme Raporlarında yoksulluk sorununa özel bir ilgi göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, UNDP, geliştirdiği insani gelişme ve insani yoksulluk kavramları ile bir yandan bu konudaki kavramsal çerçevenin gelişmesine katkıda bulunurken, diğer yandan da dikkatlerin yoksulluk ve insan hakları arasındaki ilişkiye yönelmesinde etkili olmuştur.

Dünya Bankasının yoksulluk sorununa ve dolayısıyla yoksullukla mücadeleye olan yaklaşımı ise zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Yapısal uyum politikalarının uygulandığı 1980'li yıllarda bu politikaların yoksulluğun azaltılması için de gerekli bir önkoşul olduğu düşünülmekteydi. Yapısal uyumun yoksullukla iki şekilde mücadele edeceği öngörülmekteydi. Birincisi, piyasa çarpıklıklarının azaltılması yoluyla zenginlerin gelirlerinin düşmeye ve yoksulların gelirlerinin artmaya başlayacağı bir süreç ortaya çıkacaktı. İkincisi, eğer yapısal uyum sonuç olarak ekonomik büyümeyi artırırsa yoksullukla mücadele kuşkusuz daha kolay bir girişim olacaktı (Vetterlein, 2007: 519). 1980'li yıllar, dünyanın en az gelişmiş ülkeleri için kalkınma politikasının amacı ile ilgili güçlü bir kesinlik bilincini yansıtmaktaydı. Kalkınma politikasının amacı hızlı ve sürekli bir ekonomik büyümenin başarılmasıydı. Bu amaç, tartışmasız olarak kabul edildi ve sadece Dünya Bankasının kardeş kuruluşu IMF tarafından değil, aynı zamanda Washington temelli politika düşünürlerinin ve yapıcılarının bakış açılarının da merkezinde yer aldı. Bu dönemde, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hâsıla kalkınmanın güçlü bir ölçütü olarak görüldü. Hızlı oranda bir üretim artışı olmaksızın, diğer amaçlara ulaşamayacağı ve geçmişte kazanılan başarıların sürdürülemeyeceği anlayışından hareketle öncelik ekonomik büyümeye bağlandı (Pender, 2001: 398).

Araştırmalar, 1980'li yıllar boyunca pek çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede uygulanan yapısal uyum politikalarının bu ülkelerde yoksulluk sorununu derinleştirdiğine işaret etmektedir. Örneğin, Latin Amerika'da 1980'li yıllarda insanların büyük bölümünün yaşam standartlarında gözle görülür bir bozulma yaşanmıştır. Söz

konusu ülkelerde gelir dağılımı kötüleşirken mutlak ve göreceli yoksulluk oranları artmıştır (Şenses, 2006: 198). Bu gelişmelerle birlikte 1990'lı yıllara gelindiğinde, Dünya Bankasının yoksullukla mücadele stratejisi bir ölçüde değişikliğe uğramıştır. Dünya Bankası'nın 1990 yılında Yoksulluk adıyla yayınlandığı Dünya Kalkınma Raporu'nda yoksullar için kayıp on yıl olarak adlandırılan 1980'lerde, yoksulların gelirlerindeki artış ve beş yaş altı ölümlerde, ilköğretime giriş oranlarında ve diğer bazı sosyal göstergelerde iyileşme gibi bir takım olumlu gelişmelere işaret edilmektedir. Ancak, Raporda aynı zamanda, özellikle Alt-Sahra Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde gelirlerin düştüğü ve yoksulluk oranlarının arttığı da kabul edilmektedir. Yoksullara yönelik politikaların sorgulandığı bu dönemde, 1990 Dünya Kalkınma Raporu, politikaların yoksulluğun azaltılmasına nasıl katkıda bulunacağını araştırmaktadır (World Bank, 1990: 2). Bu konuda, Raporda öne çıkan stratejilerden ilki, işgücünün üretken kullanımını geliştirmek, ikincisi de yoksullara temel sosyal hizmetleri sağlamaktır. Raporda vurgulanan bir diğer husus da yoksulluğun azaltılmasına yönelik kapsayıcı bir yaklaşımın, iyi hedeflenmiş transfer harcamalarından ve güvenlik ağlarından oluşan bir programı gerektirdiğidir (World Bank, 1990: 3). 1990'lı yılların sonunda yoksullukla mücadelede, Dünya Bankası Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi adında yeni bir gündem ortaya koymuştur. Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi ile Raporlarında vurguladığı hususlara somut bir nitelik kazandırmıştır. Dünya Bankasına göre, Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi, sosyal, yapısal, insani, ekonomik, çevresel ve finansal olmak üzere kalkınmanın bütün unsurlarının karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi, hem kalkınma stratejisinin sahibi hem de kalkınma stratejisini yöneten gelişmekte olan ülkelerin liderliğinde, yoksulluğun azaltılmasına odaklanan uzun dönemli bütünsel bir stratejiyi desteklemektedir. Bu stratejide, uluslararası finans kuruluşları kalkınma sürecinde bir paydaş olarak rol üstlenmektedirler (Ruckert, 2006: 44, 45).

Dünya Bankasının kalkınma konusunu bütüncül bir yaklaşımla öne çıkarması ve bu noktada yoksulluğun azaltılmasının Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi içinde başlıca hedeflerden biri olarak yer alması, esasında, hem ekonomik büyümenin tek başına yoksulluğu azaltmada yeterli olmadığının hem de kalkınmanın sosyal boyutunu ihmal ederek ekonomik büyümenin sürdürülemeyeceğinin Banka tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Dünya Bankası bu yaklaşımını 2000'li yılların başında da devam ettirmiştir. Nitekim Bankanın 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu'nu Yoksulluğa Saldırı (Attacking Poverty) adıyla yayınlaması bunun önemli bir göstergesidir (Metin, 2013: 221). Raporda, kalkınma süreci için ihtiyaç duyulan sosyal kuruluşların geliştirilmesi, korunmasızlıkla mücadele ve kapsamlı bir büyümeyi sağlamak için katılımı destekleme gibi konulara çok daha fazla vurgu yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır (World Bank, 2000: vi).

Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesinin somut olarak uygulanma biçimi Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri (YASB) aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yoksullukla mücadelede, ilgili strateji belgesinin Dünya Bankası ya da IMF tarafından değil de bizatihi ülke tarafından hazırlanması; strateji belgelerinin hazırlanması sürecinde, yoksulların kendileri de dâhil olmak üzere geniş temelde bir katılımı öngörmesi, yoksulluğun sadece bir gelir yoksunluğu olmadığını kabul edip çok boyutlu yapısını dikkate alması açısından yenilikçi bir yaklaşımın yansıması olarak değerlendirilebilir (Metin, 2013: 224). Ancak, Yoksulluğu Azaltma Stratejileri Kaynak Kitabında vurgulanan bazı hususlar uluslararası kuruluşların bu yenilikçi yaklaşımına şüpheyle bakılmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim Yoksulluğu Azaltma Stratejileri Kaynak Kitabında, YASB'lerin hazırlanması sürecinde ülke sahipliği, sonuç odaklılık ve ortaklığa dayalı olma gibi önemli unsurlara vurgu yapılmış olmakla birlikte, söz konusu strateji belgelerinin kabul edilip edilmemesi noktasında karar mekanizmasının Dünya Bankası ve IMF'nin ilgili kurulları olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Buna göre, bir hükümet Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesini IMF ve Dünya Bankasının Yönetim Kurullarına sunduğunda, Banka ve IMF personelinin ortak değerlendirme süreci başlamaktadır. Bu ortak değerlendirme sonucunda, YASB'de sunulan stratejinin IMF ve Dünya Bankası'nın yardım programlarından yararlanmak için güçlü bir temel oluşturup oluşturmadığına karar verilmektedir. Ülke sahipliğinin öne çıkarılması, politikaların oluşturulmasında ve seçilmesinde ülkelere hareket alanı yaratmış olmasına rağmen, stratejinin IMF ve Dünya Bankasının ilgili kurullarınca kabul edilmesinin yoksulluğu azaltmada neyin etkin olduğuna dair mevcut uluslararası anlayışa bağlı olacağı Kitap'ta açıkça vurgulanan bir husustur (Klugman, 2002: 4).

1980'li yıllarda uygulanan politikaların olumsuz sonuçlarına bağlı olarak yükselen eleştiriler karşısında, Dünya Bankasının Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesini öne çıkarması, gelinen süreçte farklı görüş ve sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri aracılığıyla gerçekleştirilmesi öngörülen Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesinin en azından potansiyel olarak, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılmasına yönelik uluslararası yardımın uygulanış biçiminde hiç de önemsiz olmayan bir değişimi yansıttığını öne sürenler olduğu gibi (Booth, 2003: 132); Dünya Bankası'nın yoksulluk sorununa yaklaşımında gerçek ve samimi bir değişimden söz etmenin mümkün olmadığı yönünde değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Bu yöndeki bir değerlendirmeye göre, toplumsal ortaklık ve ülke sahipliği gibi meşrulaştırıcı programların geliştirilmesi aracılığıyla sermaye birikiminin küresel ölçekte kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Söz konusu meşrulaştırıcı araçlar, neoliberalizme derinlik katan ve onu tamamlayan unsurlar olarak görülmektedir (Cammack, 2004:190, 192).

5. Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak

İnsan hakları kavramı, esasında tanımlanması çok da kolay olmayan bir kavram olmakla birlikte, özü itibariyle bakıldığında ahlaki bir iddia ya da talebi yansıtmaktadır. Ahlaki haklar ise hukuki karşılıklarından önce ve onlardan bağımsız olarak var olan haklardır. İnsan haklarının uygulamada etkili olabilmesi için hukuki haklara dönüşmesi ve bu anlamda anayasal ya da uluslararası hukuk belgeleri tarafından tanınmaları son derece önemlidir. Bir başka önemli husus, insan haklarının ilkesel olarak devlet karşısında ileri sürülen iddialar olması bakımından siyasi nitelikli olmalarıdır. Devlete yönelik siyasi talepler olarak insan hakları, özü itibariyle bazı temel ahlaki değerlerin korunması ile ilgilidir, insan haklarıyla korunan temel değerlerin kaynağı ise bizzat insanın değeridir (Erdoğan, 2007: 19, 20). Bir kişinin, insan olmak sıfatıyla sahip olduğu genel bir ahlaki hak olarak tanımlanan insan hakkı, insanın hak ettiği bir asgari muamele sorunu olarak her insana borçlu olunan ve haklı gerekçeleri bulunan üstün öncelikli bir iddiaya işaret etmektedir. Bu noktada, insan haklarının kişilere asgari düzeyde bir yaşam sürdürmeleri için zorunlu olan şartları sağlamayı amaçladığı genel olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2007: 21, 22).

İnsan hakları ve insani gelişme yaklaşımları ortak bir vizyonu ve amacı paylaşmaktadır: bütün insanların özgürlüğünü, refahını ve onurunu güvence altına almak. Düzgün bir yaşam standardına sahip olmak için yoksulluktan uzak olmanın güvence altına alınması da bu kapsamda yer almaktadır. İnsani gelişme ve insan hakları konusunda inisiyatif almada pek çok ülke önemli bir dinamizm sergilemektedir. Örneğin, yasal olan ırk ayrımcılığının sona ermesinden sonra Güney Afrika, insan haklarını kalkınma stratejisinin merkezine koymuştur. Hindistan'da, Yüksek Mahkeme bütün vatandaşların parasız eğitim ve temel sağlık hizmetlerine erişim hakkı üzerinde ısrarla durmuştur (UNDP, 2000: 1).

Yoksulluğun azaltılması sadece bir kalkınma hedefi değildir, 21. yüzyılda insan hakları alanında temel bir sorundur. Düzgün bir yaşam standardı, yeterli beslenme, sağlık bakımı, doğal felaketlerden korunma sadece kalkınma hedefleri değil, aynı zamanda insan haklarıdır (UNDP, 2000: 8). İnsan hakları yaklaşımı, yoksulluğun insani gelişme bakımından analizi için faydalı bir bakış açısı öne sürmektedir. İnsani gelişmenin desteklenmesi ve kolaylaştırılması için toplumdaki diğer insanların ya da birimlerin de görev sahibi olduklarına işaret etmektedir. Örneğin, parasız temel eğitim hakkını savunmak herkesin temel eğitime sahip olmasının iyi bir şey olmasından öte, herkesin parasız temel eğitime sahip olma hakkıyla ilgilidir. Bu durum elbette, söz konusu haklar yerine getirilmediği zaman çeşitli toplumsal aktörlerin ve kurumların sorumluluklarının değerlendirilmesine de neden olmaktadır (UNDP, 2000: 21).

Son yıllarda insan hakları söylemi ile kalkınma söylemi arasında giderek artan bir yakınlaşma olduğu gözlenmektedir. Uluslararası toplumun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini kabul ettiğinden bu yana uzunca bir süredir, insan hakları literatüründe ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, kişisel ve siyasi haklar karşısında görece olarak ihmal edilmiştir. İnsan haklarının gelişim sürecine bakıldığında hakların iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci nesil haklar olarak adlandırılan haklar, kişisel ve siyasal hakları içerirken; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ikinci nesil haklar olarak nitelendirilmektedir. Bu ayrım, bir anlamda, kişisel ve siyasal hakların ekonomik ve sosyal önkoşullara bağlı olmadığını öne sürmektedir. Kapasite yaklaşımı ile bu noktada bir itiraz geliştirilmektedir. İnsanların ne yapabileceklerine ve olabileceklerine odaklandığımızda, temel eğitimden ve sağlık hizmetlerinden mahrum olarak aşırı yoksulluk içerisinde yaşayan insanların politik tartışmalar içerisinde yer almak ya da seçimlerde aday olmak gibi siyasal haklara sahip olamayacağı açıktır (Nussbaum, 2011: 33). Ancak, zaman içerisinde bu dengesizliğin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin 1986 yılında Kalkınma Hakkı Beyannamesini (United Nations Declaration on the Right to Development) kabul etmesi bu alanda önemli bir gelişmedir (Osmani, 2005: 205).

Kalkınma hakkı, 1970'ler boyunca Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen bağlamında bir insan hakkı olarak uluslararası toplumda tartışılmıştır. Daha sonra, bu hakkı inceleyen çeşitli raporlar ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu ve Genel Kurulundaki yoğun tartışmalar, 1986 Aralık ayında, Genel Kurul tarafından resmen kabul edilmiş olan Kalkınma Hakkı Bildirgesi'nin oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Sengupta, 2002: 839, 840). Söz konusu Bildirge'de kalkınma hakkı, kişisel ve siyasal haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı olmaksızın bütün insanların sahip olacağı bölünemez ve birbirine bağlı olan insan hakları ve temel özgürlükler içerisinde birleştirmiştir.

Kalkınma Hakkı Bildirgesi'nde, kalkınma, insanların kalkınmaya aktif ve özgür bir biçimde katılmaları ve kalkınmanın faydalarından adil bir şekilde yararlanmaları temelinde bütün insanların refahının geliştirilmesini amaçlayan kapsamlı bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi süreç olarak tanımlanmaktadır. Bildirge'nin üçüncü maddesinde, kalkınma hakkının gerçekleştirilebilmesi için gerekli ulusal ve uluslararası koşulları yaratmada devletlerin öncelikli göreve sahip oldukları belirtilmektedir. Ayrıca, yine aynı maddede devletlerin kalkınmanın sağlanmasında ve kalkınma önündeki engellerin giderilmesinde birbirleriyle işbirliği yapma görevine işaret edilmektedir (United Nations Declaration on the Right to Development, md.3). Bildirgenin sekizinci maddesinde ise kalkınma hakkının gerçekleştirilmesinde temel kaynaklara erişimin önemi üzerinde durulmaktadır. Nitekim söz konusu madde, diğer önlemlerin yanısıra, özellikle eğitim, sağlık, gıda, konut, istihdam ve adil bir gelir dağılımını içeren temel kaynaklara erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasının kalkınma hakkının gerçekleştirilmesi

için gerekli olduğunu belirtmektedir. Kalkınmada ve insan haklarının tam anlamıyla gerçekleştirilmesinde devletlerin bütün alanlarda katılımcılığı desteklemesi gerektiği aynı maddede yer almaktadır (United Nations Declaration on the Right to Development, md.8).

Uluslararası alanda kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak sahip olduğu anlamı ifade eden Kalkınma Hakkı Bildirgesi ve daha sonra kalkınma hakkının evrensel ve vazgeçilemez bir hak olduğu ve insan haklarının tamamlayıcı bir parçası olduğu yönünde vurgu yapan 1993 Viyana Bildirgesi, insan hakları söyleminin kalkınma söyleminin geleneksel kaygılarına yakınlaşmasında etkili olmuştur (Osmani, 2005: 205). Viyana Bildirgesi'nde, kalkınma hakkı ülkelerin kendi yükümlülükleriyle ilişkilendirildiği kadar uluslararası toplumun ortak yükümlülüğüyle de ilişkilendirilmiştir. Bildirge'de özellikle dünyadaki en az gelişmiş ülkelerin uluslararası toplumun desteğini hak ettiği belirtilmiştir (Speth, 1998: 285). Kalkınma ve insan hakları söylemleri arasındaki yakınlaşma, uluslararası alanda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve giderek artan bir şekilde Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların, insan haklarına ilişkin kaygıların kalkınma ve yoksulluğun azaltılması stratejilerinin içine en iyi şekilde nasıl dâhil edileceği konusunda düşünmeye başlamalarında da yansıma bulmaktadır (Osmani, 2005: 206). Örneğin, 2001 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Başkanı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinden yoksulluğun azaltılması stratejileri içerisine insan hakları yaklaşımının dâhil edilmesi konusunda taslak bir kılavuz hazırlaması talebinde bulunmuştur (United Nations, 2004: 1).

Kalkınma alanında pozitif ve somut bir insan hakları anlayışının ortaya çıkması sadece uluslararası düzeyde yansıma bulmamakta, aynı zamanda giderek artan bir şekilde bölgesel ve ülke düzeyinde mahkeme içtihatlarına da yansımaktadır. Örneğin, Hindistan'da, yüksek mahkeme, anayasadaki yaşam hakkını devlet politikasının yol gösterici ilkeleriyle bağlantılı olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, yaşamı kurtaran tıbbi tedavi, kuraklık ve kıtlık dönemlerinde kötü beslenmenin ve açlıktan ölümlerin önlenmesi gibi alanlarda temel kapasitelerin korunması için devletin pozitif yükümlülüklerini vurgulamıştır. Arjantin'de, mahkemeler, hükümetin hayatı tehdit eden hastalıklardan kaynaklanan ölümleri önlemek için aşı üretmesi yönünde pozitif bir görevi olduğuna hükmetmiştir. Aynı şekilde, Amerikan mahkemeleri de devletin, yoksulluk içinde yaşayan sokak çocuklarının yaşam hakkını korumak için pozitif tedbirler alması gerekliliğini kabul etmiştir (Vizard, Fukuda-Parr ve Elson, 2011: 8).

İnsan hakları ilkelerinin ve standartlarının gelişimi potansiyel olarak geniş kapsamlı uygulamaları içermektedir. Uluslararası insan hakları hukukunun gelişiminin olası sonuçları, yoksullukla ilgili küresel sorumluluğun oluşturulması bağlamında da tartışılmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından geliştirilen sağlık hakkı çerçevesinde yapılan analiz, tıbbi tedavi ve ilaca erişimin sağlık hakkının hayati unsurları olduğunu öne sürmektedir. Bu durum, sadece var olan ilaçlara ulaşılabilir olmayı değil, aynı zamanda ihtiyaç duyulan yeni ilaçların ve onların formülasyonlarının geliştirilmesini ve ihtiyacı olan kesimlerin bunlara ulaşabilmesini gerektirmektedir. İlaçlara erişimle ilgili olarak üreticiler, biyoteknoloji şirketleri ve eczacılıkla ilgili diğer şirketlerin sorumlulukları bu bağlamda değerlendirilmektedir (Salomon, 2007'den aktaran Vizard, Fukuda-Parr ve Elson, 2011: 9).

İnsani gelişimin desteklenmesi ve küresel yoksulluğun azaltılması için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2000 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri de özellikle, dünya genelinde aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, çocuk ölüm oranlarının azaltılması, temel eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması vb. hedefleriyle önemli bir uluslararası girişimdir. Binyıl Kalkınma Hedefleri girişimi, aynı zamanda insan hakları ve kalkınma konusunda devam eden tartışmaları ve alınan mesafeleri değerlendirmek için de önemli bir bakış açısı sağlamaktadır (Alston, 2005: 758).

Temel kapasitelerden yoksunluk anlamında yoksulluğu insan hakları ile ilişkilendirmede belirgin bir katma değer bulunmaktadır. Her şeyden önce, aşırı yoksulluğun insan hakları bakış açısıyla analiz edilmesi, yoksulluğun mahiyetinin daha iyi anlaşılmasına neden olabilecek ve yoksullukla mücadelenin daha elverişli politika araçlarıyla gerçekleştirilebilmesine olanak tanıyacaktır. Şüphesiz bu durum, yoksulluğu zaman içerisinde çözülebilecek bir sosyo-ekonomik sorun olarak kabul etmeye göre önemli bir fırsat yaratmaktadır. Ancak, yoksullukla mücadele kapsamında insan haklarına dayalı yaklaşımın ahlaki temellere dayanan bir söylem düzeyinde kalmaması için bu konuda toplumsal bir uzlaşımın inşa edilmesi gerekliliği de açıktır (Sengupta, 2007: 6). Yoksulluğa insan hakları yaklaşımının bir diğer katma değeri de yoksullukla mücadele politika ve programlarının bir hayırseverlik konusu olmadığına, yoksulluktan uzak bir yaşam sürme hakkının gerçekleştirilmesine yönelik olduğuna işaret ederek uluslararası toplumun ilgisini bu yöne çekmesidir (Sengupta, 2010: 88).

6. İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk

Yoksulluk ve insan hakları arasındaki ilişkiye dair yukarıda yer alan açıklamalardan sonra, yoksulluğun bir insan hakları ihlali olarak kavramsallaştırılması noktasında sorulması gereken iki temel soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yoksulluğun neden insan hakları ihlali olarak görülmesi gerektiğidir. Diğer önemli soru ise, eğer yoksulluk

bir insan hakları ihlali ise, hangi özellikli hak ihlalleri bu kapsamda değerlendirilecektir? Esasında, kapasite yaklaşımı bu soruların cevaplanmasında işlevsel bir role sahiptir. Yoksulluğun insan haklarının ihlali olarak görülmesinde üç aşamalı bir akıl yürütmeye gidilebilir:

- 1) Yoksulluk, temel kapasitelerin kazanımında bir eksiklik durumuna işaret eder.
- 2) Birçok insan hakkı, bazı temel kapasitelere sahip olma hakkı anlamında “kapasite hakları” olarak nitelenebilir.
- 3) Bu nedenle, yoksulluk bir dizi insan hakkının yerine getirilmesinde yetersizlik ya da insan haklarının ihlali olarak görülebilir (Osmani, 2005: 207).

Devlet, insan haklarının sağlanmasında başlıca yükümlülük sahibidir. Devletin üzerindeki yükümlülükler “ihlal etmeme” şeklindeki negatif yükümlülük sınırının ötesine uzanmaktadır. Devletin yükümlülükleri üç kategoriye ayrılmaktadır: saygı göstermek (respect), korumak (protect) ve yerine getirmektir (fulfil). Saygı gösterme yükümlülüğü, devletin doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir insan hakkına sahip olunmasına karşı gelmemesini ifade etmektedir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 25. maddesinde yerini bulan gıda hakkı açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, saygı gösterme yükümlülüğü, devletin insanları gıdaya erişimden mahrum edecek herhangi bir eylemde bulunmamasını içermektedir. Koruma yükümlülüğü, devletin üçüncü tarafların söz konusu hakkı ihlal etmesini önleyecek tedbirleri almasını gerektirmektedir. Aynı örnekten hareket edecek olursak, eğer bir toprak sahibi, yasa dışı yollardan bir kiracıyı toprağını tahliye etmeye zorlarsa kiracının gıdaya erişim hakkını ihlal etmiş olacaktır. Burada devletin yükümlülüğü, kiracının gıda hakkını korumak için gerekli tedbirleri almaktır. Yerine getirme yükümlülüğü, devletin insan haklarının tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelik uygun önlemleri almasını gerektirmektedir. Ne devlet ne de bazı art niyetli üçüncü taraflar herhangi birinin gıda hakkını kasti olarak çiğniyor olmasa da bazı insanların gıda hakkı, gıda temini için yaptıkları bütün çabalara rağmen aç kalma sonucunu engelleyemeyebilir. Bu durumda, devletin yükümlülüğü ekonomik ve sosyal politikalar aracılığıyla insanların ihtiyaçları olan gıdayı temin etmelerini sağlayacak koşulları yaratmaktır (Osmani, 2005: 211). Amartya Sen’in de vurguladığı gibi insan hakları önemli ekonomik ve sosyal özgürlükleri kapsamaktadır. Eğer, bu haklar yeterli kurumsal düzenlemeler olmadığı için gerçekleştirilemiyor ise kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi için çaba sarf etmek, söz konusu hakların kabul edilmesi aracılığıyla ortaya çıkan yükümlülüklerin bir parçası olarak değerlendirilebilir (Sen, 2004b: 320).

Devletin yukarıda belirtilen üç yükümlülüğü, aynı zamanda özgürlüklere saygı gösterilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, yerine getirme yükümlülüğü pozitif özgürlüğe saygı göstermeyi gerektirir. Örneğin, devletin, ihtiyacı olan gıdayı temin edebileceğim koşulları yaratarak gıda hakkını yerine getirmesi, toplumun benim açlıktan kurtulma pozitif özgürlüğüme değer vermesinin bir sonucudur. Bireylerin onuru ve özgürlüğü, kapasiteler ve insan haklarını birbirine bağlayan ortak paydayı oluşturmaktadır. Yoksulluk, temel kapasitelerin kazanılamaması durumunda ortaya çıktığına göre, yoksulluğun insan haklarının ihlali anlamında mantıksal bir temelde değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir (Osmani, 2005: 213). Zira birçok insan hakkı açlıktan, hastalıktan ve okuma yazma bilmemeden özgürlüğü içeren bazı temel özgürlüklere erişim hakkıyla ilgilidir. Bu nedenle, yoksulluğa temel kapasitelerden yoksunluk olarak bakmak, bu yaklaşımın yoksulluktan insan haklarına geçiş için bir köprü görevi görmesini sağlamaktadır (United Nations, 2004: 6). Bir diğer ifadeyle, kapasite yaklaşımı, pozitif yükümlülük doğuran ahlaki talepler olarak insan hakları teorisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamada yardımcı olmakta, ekonomik ve sosyal hakların güçlü bir şekilde savunulmasını sağlamaktadır. Özellikle, kalkınma sürecindeki gelişmelerden olumsuz etkilenen kırılgan gruplar ve yoksullar üzerine uluslararası toplumun dikkatlerinin yönelmesinde insan hakları bakış açısı önemli bir etkiye sahiptir (Fukuda-Parr, 2011b: 74).

Kamu politikasına yön veren bir şekilde, kapasite yaklaşımı bireylerin ve grupların gerçek özgürlüklerinin ve fırsatlarının önemini altını çizmektedir. Aynı şekilde, insan hakları yaklaşımı da özgürlük, onur ve itibar, eşitlik ve ayrımcılık yapmama, katılımcılık ve otonomi ve bunları korumak ve geliştirmek için gerekli olan düzenlemelere işaret etmektedir. Hesap verebilirlik ve yükümlülük kavramları da insan haklarına dayalı yaklaşımın merkezinde yer almaktadır. Hem insan haklarına saygı duymak anlamında negatif yükümlülüklerin, hem de insan haklarının korunması ve yerine getirilmesi anlamında pozitif yükümlülüklerin giderek artan bir biçimde uluslararası, bölgesel ve yerel düzeylerde insan hakları hukukunda ve uygulamasında kabul gördüğü bilinmektedir. İnsan hakları ve kapasite yaklaşımı temel hedefleri olarak GSYİH’nin artmasını vurgulayan hâkim ekonomi politikasından ayrılmaktadır. Uluslararası toplumda, insan hakları standartlarının ve ilkelerinin kamu politikasının uygulamalı çerçevesi içerisine dâhil edilmesi ihtiyacı konusunda giderek artan bir kabulden söz etmek mümkündür (Vizard, Fukuda-Parr ve Elson, 2011: 1).

Yoksulluğun neden insan haklarının ihlali olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin bu açıklamalardan sonra, sorulması gereken ikinci soru, yoksulluğun genel anlamda insan haklarının ihlali ile aynı şey olup olmadığı bir diğer ifadeyle, insan hakkı ihlalinin yoksulluk olarak tanımlandığı alanın bir şekilde sınırlandırılmasının gerekli gerektirmediğidir (Osmani, 2005: 213).

Herhangi bir insan hakkı ihlalinin bir yoksunluk durumu oluşturacağı genel bir husustur, ancak bütün yoksunlukların sosyal politika bağlamında anlaşıldığı gibi bir yoksulluk anlamına geleceği söylenemez. Elbette,

günlük yaşamımızda yoksul ifadesini çeşitli şekillerdeki yoksunlukları nitelemek için kullanabiliriz. Bununla birlikte, yoksulluk bir sosyal problem olarak tartışıldığında, kavram çok daha sınırlandırılmış bir alana sahiptir. Sorun, bu alanın nasıl tespit edileceğidir. Kapasite yaklaşımı bu sorunla başa çıkmada yardımcı olmaktadır. Zira kapasite yaklaşımı, daha önce de belirttiğimiz gibi, yoksulluk ve insan haklarını birbirine bağlayan bir köprü olarak düşünülebilir. Eğer, biz hangi kapasite eksikliklerinin yoksulluğu oluşturduğunu açıklayabilirsek, aynı zamanda hangi tür insan hakları ihlalinin yoksulluk sayılacağını da açıklığa kavuşturabiliriz (Osmani, 2005: 214).

Öncelikle belirtmek gerekir ki bütün kapasite yoksunlukları yoksulluk olarak değerlendirilemez. Bunun nedenlerinden biri, aşırı bir yoksunluk hali anlamında yoksulluk tanımlanırken öncelik sırasında, temel (basic) olduğu düşünülen kapasite yoksunlukları bulunmaktadır. Bütün toplumlar için ortak olan temel kapasiteleri, yeterli düzeyde beslenme, yeterli düzeyde giyinme ve barınma, önlenebilir hastalıklardan kaçınma, toplumsal yaşamda yer alma şeklinde sıralamak mümkündür. İkincisi, sadece temel kapasitelerin yoksunluğu halinde bile, bu türden her bir yoksunluk, yoksulluk olarak nitelendirilemez. Bu durumda, temel kapasitelerden yoksunluğun yoksulluk olarak kabul edilebilmesi için kişinin ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolünün yetersizliğinin yoksunluğa yol açan nedensellik mekanizmasında bir rol oynaması gerekmektedir. Yoksulluk düşük düzeyde bir refaha işaret ederken, düşük refah düzeyinin her vakasının yoksulluk sayılmayacağı önemli olan husustur. Örneğin, sağlıklı bir yaşam sürme kapasitesinin yokluğu şüphesiz düşük düzeyde bir refah hali iken, genetik bir bozukluktan kaynaklanan hastalık tek başına bir yoksulluk durumu olarak tanımlanamayacaktır. Buna karşın, temel sağlık hizmetlerine erişimin olmamasından kaynaklanan hastalık durumu yoksulluk olarak kabul edilecektir (Osmani, 2005: 214, 215).

Yoksulluk ve insan hakları arasında ilişki kurmak, yoksullukla mücadele çerçevesinde uygulanan politikaları ve bunların olası sonuçlarını nasıl etkileyecektir? Şüphesiz bu soru, önümüzdeki yıllarda hem politika uygulayıcıları arasında hem de akademik çevrelerde tartışılması ve değerlendirilmesi gereken bir alana işaret etmektedir. Aşırı yoksulluğa insan haklarının ihlali olarak yaklaşmanın gerçekten yoksullukta bir azalmaya yol açıp açmayacağını ya da en azından yoksulluğun azaltılmasına neden olacak koşulları yaratıp yaratmayacağını sorgulayan Ravi Kanbur, sonuca dayalı bir akıl yürütmenin, yoksulluk ve insan hakları tartışmalarının dikkate alınması gereken birçok konuyu açığa çıkardığını öne sürmektedir. Kanbur, yoksulluğun ortadan kaldırılması ile ilgili söylemlerde çoğu zaman ne yapılacağını bildiğimizi, eksik olan şeyin bu alandaki politik istek olduğunun dile getirildiğini belirtmektedir (Kanbur, 2007: 1). Zira politika süreçlerini kontrol eden zenginlerin siyasi çıkarlarının, yoksullar için faydası olan fakat zenginlere zararı dokunan değişimlere izin vermeyeceğinden kaynaklandığını söylemek yönünde yaygın bir gelenek bulunmaktadır. Ancak, Kanbur'un da önemle altını çizdiği gibi, yoksulluğu azaltacak araçların ve politikaların devreye sokulmasına zenginler tarafından karşı çıktığı durumlarda, aşırı yoksulluğun bir insan hakkı inkârı ya da ihlali olarak kabul edilmesi bu karşı duruşun ya da direncin üstesinden gelinmesine önemli ölçüde yardımcı olabilecektir (Kanbur, 2007: 2).

7. SONUÇ

1950'lilerden itibaren kalkınma sürecinde hâkim politika ekseninin ekonomik büyümeye odaklanması ve kalkınmanın insani boyutunun ihmal edilmesi zaman içerisinde eleştirel bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Kalkınmanın insani boyutunun ihmali konusundaki tartışmaların ağırlık kazanması, özellikle 1980'lerden itibaren gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde uygulanan yapısal uyum politikalarının yoksulluk açısından yarattığı olumsuz gelişmeler bağlamında gerçekleşmiştir. Yapısal uyum politikalarının uygulayıcısı olan Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlara hem akademik ve siyasi çevrelerden hem de bizatihi bu kurumların içinden yükselen eleştiriler söz konusu kuruluşların meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı da bu bağlamda ortaya çıkan karşı duruşlardan biridir. Kapasite yaklaşımı, insan yaşamını, insanların yapmaya ve olmaya değer verdikleri şeylerin bir bütünü olarak görmektedir. Bu yaklaşımda yoksulluk, gelir yetersizliğinden çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak ele alınmaktadır. Kapasite yaklaşımı, 1990 yılında ilki yayınlanan Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'nda geliştirilen insani gelişme yaklaşımının da teorik altyapısını oluşturmaktadır.

Yoksulluğun bir insan hakları ihlali olarak ele alınmasında, insani gelişme ve insan hakları yaklaşımlarının bütün insanların özgürlüğünü, refahını ve onurunu güvence altına almak yönünde ortak bir vizyona ve amaca sahip olmaları önemli bir temel oluşturmaktadır. Düzgün bir yaşam standardına sahip olmak için yoksulluktan uzak olmanın güvence altına alınması gerekliliği de bu ortak amaca hizmet eden bir konudur. Temel kapasitelerden yoksunluk anlamında yoksullukla mücadeleye insan hakları bakış açısından yaklaşılması, bu mücadeleye yönelik girişimler ve politikalar için güçlü bir meşruluk sağlayabilecektir. Son olarak belirtmek gerekir ki, uluslararası alanda yoksullukla mücadele konusunda 1990'lardan itibaren Dünya Bankası tarafından geliştirilen Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi yaklaşımının, yoksullukla mücadelede sadece ekonomik büyümenin yeterli olmadığı yönünde bir anlayışı barındırması ve kalkınmanın çok boyutlu yapısına dikkatleri çekmesi önemli bir gelişmedir. Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesi amacına ulaşabilmenin bir aracı olarak geliştirilen

Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgeleri içerisinde insan hakları eksenli bir mücadele yaklaşımının dâhil edilmesi, söz konusu strateji belgelerinin uygulanabilirliği ve başarısı üzerinde de olumlu etkiye sahip olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alston, Philip. (2005). "Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Rights and Development Debate Seen Through the Lens of the Millennium Development Goals", *Human Rights Quarterly* 27: 755-829.
- Anand, Sudhir, Sen, Amartya. (1997). "Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective", *Poverty and Human Development*, UNDP, Human Development Papers, New York: 1-19.
- Booth, D. (2003). "Are PRSPs Making a Difference? The African Experience: Introduction and Overview", *Development Policy Review*, 21:2: 131-159.
- Cammack, P. (2004). "What the World Bank Means by Poverty Reduction, and why it matters?", *New Political Economy*; Vol. 9, no.2: 189-211.
- Erdoğan, Mustafa. (2007). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Orion Kİtabevi, Ankara.
- Fukuda-Parr, Sakiko. (2003a). "The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities", *Feminist Economics* 9 (2-3): 301-317.
- Fukuda-Parr, Sakiko. (2003b). "Rescuing The Human Development Concept from the HDI: Reflections on a New Agenda" in *Readings in Human Development*, edited by Sakiko Fukuda-Parr and A.K. Shiva Kumar, Oxford, UK, Oxford University Press: 117-124.
- Fukuda-Parr, Sakiko. (2011a). "Theory and Policy in International Development: Human Development and Capability Approach and the Millennium Development Goals", *International Studies Review* (13): 122-132.
- Fukuda-Parr, Sakiko. (2011b). "The Metrics of Human Rights: Complementarities of the Human Development and Capabilities Approach", *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol.12, No.1: 73-89.
- Fukuda-Parr, Sakiko and Hulme, David. (2011). "International Norm Dynamics and the "End of Poverty": Understanding the Millennium Development Goals", *Global Governance* 17: 17-36.
- Kanbur, Ravi. (2007). "Attacking Poverty: What is the Value Added of a Human Rights Approach?", Notes for an expert seminar on human rights and poverty, organized by the United Nations Commission on Human Rights, Geneva, February 23-24, (Erişim) http://www2.ohchr.org/english/issues/poverty/expert/docs/Ravi_Kanbur.pdf: 1-5.
- Klugman, J. (2002). *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, Washington: World Bank.
- McNeill, Desmond. (2007). "Human Development: The Power of the Idea", *Journal of Human Development*, Vol.8, No.1: 5-22.
- Macpherson, Stewart, Richard Silburn. (1998). "The Meaning and Measurement of Poverty", Ed. John Dixon, David Macarow, Routledge.
- Metin, Banu. (2013). "'Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından' 'Kapsayıcı Kalkınma Kalkınma Çerçevesine' Dünya Bankasının Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı", *Çalışma ve Toplum* (37): 211-233.
- Nussbaum, Martha C. (2011). "Capabilities, Entitlements, Rights: Supplementation and Critique", *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol.12, No.1: 23-37.
- Oppenheim, Carey, Harker, Lisa. (1996). *Poverty: the facts*, 3. Edition, London: CPAG Ltd.
- Osmani, Siddiqur Rahman. (2005). "Poverty and Human Rights: Building on the Capability Approach" *Journal of Human Development*, Vol.6, No.2: 205-219.
- Pender, J. (2001). "From "Structural Adjustment" to "Comprehensive Development Framework": Conditionality Transformed?", *Third World Quarterly*, Vol.22, No.3: 397-411.
- Ruckert, A. (2006) "Towards an Inclusive-Neoliberal Regime of Development: From the Washington to the Post-Washington Consensus", *LABOUR, Capital and Society*, 39/1: 35-67.
- Sen, Amartya. (1983). "Poor, Relatively Speaking", *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol.35, No.2: 153-169.
- Sen, Amartya. (1989). "Development as Capability Expansion", *Journal of Development Planning* 19: 41-58.
- Sen, Amartya. (2000). "A Decade of Human Development", *Journal of Human Development*, Vol.1, No.1: 17-23.
- Sen, Amartya. (2004a). *Özgürlükle Kalkınma*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sen, Amartya. (2004b). "Elements of a Theory of Human Rights", *Philosophy and Public Affairs*, Fall, 2004: 315-356.
- Sen, Amartya. (2005). "Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Development*, Vol.6, No.2: 151-166.
- Sen, Amartya. (2007). "Capability and well-being", *The Philosophy of Economics*, Edited by Daniel M. Hausman, Cambridge University Press: 270-293.
- Sengupta, Arjun K. (2002). "On the Theory and Practice of the Right to Development", *Human Rights Quarterly* 24: 837-889.

- Sengupta, Arjun K. (2007). Extreme Poverty and Human Rights, A Mission Report on the United States, (Erişim), <http://ssrn.com/abstract: 961230>.
- Sengupta, Arjun K. (2010). "Human Rights and Extreme Poverty", *Economic & Political Weekly*, April 24, Vol. XLV, No.17: 85-93.
- Speth, James Gustave. (1998). "Poverty: A Denial of Human Rights", *Journal of International Affairs*, Vol. 52, No.1: 277-292.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Townsend, Peter. (1962). "The Meaning of Poverty", *The British Journal of Sociology*, Vol.13, No.3: 210-227.
- UNDP. (1990). *Human Development Report 1990, Concept and Measurement of Human Development*, New York: Oxford University Press.
- UNDP. (1997). *Human Development Report 1997, Human Development to Eradicate Poverty*, New York: Oxford University Press.
- United Nations, Declaration on the Right to Development, 4 December 1986, (Erişim) <http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r128.htm>
- UNDP. (2000). *Human Development Report 2000, Human Rights and Human Development*, New York: Oxford University Press.
- United Nations. (2004). *Human Rights and Poverty Reduction: A Conceptual Framework*, New York and Geneva.
- United Nations. (2013). *The Millennium Development Goals Report 2013*, New York.
- Vatterlein. (2007). "Economic Growth, Poverty Reduction, and the Role of Social Policies: The Evolution of the World Bank's Social Development Approach", *Global Governance* 2007/13: 513-533.
- Vizard, Polly. (2005). "The Contributions of Professor Amartya Sen in the Field of Human Rights", CASEpaper, 91, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, London, UK: 1-55.
- Vizard, Polly, Fukuda-Parr, Sakiko and Elson, Diane. (2011). "Introduction: The Capability Approach and Human Rights" *Journal of Human Development and Capabilities*, Vol.12, No.1: 1-22.
- World Bank. (1990). *World Development Report 1990: Poverty*, Washington D.C: World Bank
- World Bank. (2000). *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Washington D.C: World Bank